

LUKA ŠEŠO, ŽIVJETI S NADNARAVNIM BIČIMA. VUKODLACI, VILE I VJEŠTICE HRVATSKIH TRADICIJSKIH VJEROVANJA. ZAGREB: NAKLADA JESENSKI I TURK 2016, 295 STR.

Lansko leto (2016) je pri zagrebški založba izšla knjiga *Živjeti s nadnaravnim bičima*. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja hrvaškega etnologa in folklorista Luke Šeša. Ker je znanstvenih knjig, ki bi bile v celoti posvečene verovanjem o nadnaravnih bitjih, sploh pa takšnih, ki bi bile napisane na temelju terenskega dela, malo, si knjiga že zaradi tega zagotovo zasluži omembo tudi na straneh *Studie mythologicae Slavicae* – a razlogov za njeno omembo je vsaj še nekaj.

Luka Šešo si v svoji knjigi že v uvodu zastavlja jasen cilj: ne zanimajo ga (toliko) nadnaravna bitja kot taka, se pravi, kaj nam tradicijska folklor pove o njihovi podobi, izvoru, lokaciji, značaju, sposobnostih, dejanjih in podobno (čeprav se na kratko zaustavi tudi pri tem), pač pa predvsem odnos do nadnaravnih bitij danes, njihova socialna vloga pa tudi njihova kontinuiteta in spreminjanje.

Da bi lahko odgovoril na ta vprašanja se je odpravil na teren v notranjost Dalmacije (Bukovica, Ravne kotare, Kninska krajina, Sinska krajina, Dalmatinska zagora, Poljica, Imotska krajina in območje od Vrgorca do Metkovića) – ali pa je bil postopek obraten – in tam v letih 2003-2009 opravil intervjuje z enainštiridesetimi sogovorniki. Vprašanja, ki jim jih je zastavljal, so zadevala verovanja, ki so na tem območju deloma še živa, čeprav je že čutili njihovo zamiranje, in njihovi odgovori so mu pomagali razjasniti vprašanja, ki so bila v ospredju njegovega zanimanja. Knjiga obsega šest poglavij, od katerih sta prvi dve naravnani bolj historično, druga štiri pa se navezujejo na njegovo terensko raziskavo oziroma na sodobno situacijo.

V prvem poglavju *Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića* avtor najprej problematizira razlike med zgodbo oziroma povedko, med (tradicijskim, folklornim oziroma ljudskim) verovanjem, "praznoverjem" in vero ter rabo terminov »bajna«, »mitska« in »nadnaravna bitja« ter se, po natančnem pojasnilu konotacij posameznih terminov, odloči za rabo terminov "tradicijsko verovanje" in "nadnaravna bitja". Podrobneje predstavi tudi predvsem najbolj razširjena tradicijska verovanja na območju svoje raziskave, to je verovanja v vile, volkodlake, more in čarovnice, zgolj na kratko pa se ustavi še pri drugih nadnaravnih bitjih, ki so bila v notranjosti Dalmacije zabeležena v etnoloških zapisih, o katerih pa danes skorajda ni več sledu.

V naslednjem poglavju *Pristup sferi nadnaravnog* kot uvod v razumevanja tega, kako ljudje v 21. stoletju verjamejo v čarovnice, more, volkodlake, vile, avtor naredi kratek pregled zanimanja za "verovanja", začevši z romantiko in njenim zanimanjem za prežitke, prek racionalističnega odnosa pa do sodobnih raziskav, tako znotraj discipline folkloristike nasploh kot tudi posebej na Hrvaškem. Posebno podpoglavje je namenjeno tudi raziskavam čarovništva, ki so v zadnjih desetletjih dejansko že skorajda prerasle v posebno disciplino, ki obsega zgodovinska, antropološka, folkloristična pa tudi nevrofiziološka in psihološka spoznanja ter metode. Na koncu tega poglavja tudi že približa pozornost bralca k družbeni vlogi nadnaravnega in razumevanju podatkov v družbenem kontekstu, ki bo osrednja tema njegove knjige.

V tretjem poglavju *Traganje za nadnaravnim bičima na prijelazu tisućljeća* najprej opozori na ponovno zanimanje folkloristov za nadnaravno na prelomu tisočletja, kar recimo Vitomir Belaj razume deloma kot

reakcijo na konec socializma, ko ta več ne nasprotuje takšnim raziskavam (Belaj 2007), medtem ko ima Šešo to bolj za posledico krize v znanosti. Kot piše: “Osobno smatram da današnji poticaj za istraživanjem mitske prošlosti (i sadašnjosti) nije tek posljedica, proizvod društveno-političkih promjena, nego je nastao propitivanjem patologija novog doba koje će se u Hrvatskoj ‘zakašnjelo’ početi manifestirati u tranzicijskom, postsocijalističkom razdoblju. Prvenstveno mislim na krizu u znanosti, koja je već s postmodernizmom ušla u razdoblje bez ‘velikih ideja’, a danas je došla do potpunog zasićenja. U osiromašenju tema i pristupa stvara se potreba za revaloriziranjem starijih vrijednosti. Danas, kada pod udarom globalizacije dolazi do inflacije vrijednosti naroda, kultura pa i znanosti, kada se nivekiraju materijalne i duhovne raznolikosti naroda koje su mu hranile identitet, autori opet posežu za mitom, prošlošću, pretkršćanskim svjetonazorima u kojima traže zrcaljenje onoga što se danas rapidno gubi.” (128-129) Obenem, kot opozarja avtor, pa ne gre le za premike v znanosti, pač pa ta zgolj odseva stanje v družbi, ki že desetletja občuti potrebo po obračanju k mitu, ki za vse več ljudi predstavlja “posvečeno tradicijo”. Porast zanimanja za astrologijo, okultno itd. v Evropi in Ameriki vsaj od šestdesetih let dvajsetega stoletja dalje so nekateri povezali tudi z nezadovoljstvom s krščanstvom. Tako tudi Šešovi sogovorniki poudarjajo, da jim krščanstvo ne pomaga premagovati tesnobe, stresa zaradi vse hitrejšega življenja, zato se obračajo k novodobnim alternativni. V takem ozračju se veča tudi zanimanje za tradicijska verovanja v nadnaravna bitja, meni Šešo: “Razumijevanjem njihova ‘postojanja’ i djelovanja, čovjek danas želi shvatiti kako je bio uređen život u ‘mitskom vremenu’ te putem tih mehanizama urediti svoj život

(...)” (130) Te težnje po retradicionalizaciji in remitologizaciji so, kot piše Ivan Lozica, povezane tudi s prelomnimi, kriznimi obdobji v družbi. Kljub vsemu so, kot opozarja Šešo, sodobne raziskave še vedno premalo usmerjene v posameznika, ki verjame, v funkcije teh verovanj, in v pomene, ki jih imajo ta za ljudi.

Medtem ko prva tri poglavja na neki način predstavljajo uvod, okvir, pa se v četrtem poglavju pa se avtor že bolj odločno usmeri v lastno terensko raziskavo in spoznanja. Tako v četrtem poglavju najprej izvemo nekaj več o geografskih, socialnih specifikah območja, na katerem je opravljal terensko delo, ter o pogledu na svet in religijo svojih sogovornikov, pa tudi o definiranju odnosa raziskovalcev do svojih raziskav. V tem poglavju naredi tudi klasifikacijo svojih sogovornikov, ki jih deli na pet skupin glede na njihov način pripovedovanja in odnos do verovanja – od takih, ki trdijo, da ne vejo nič, prek vmesnih skupin, pa do takih, ki pripovedujejo o lastnih izkušnjah z nadnaravnimi bitji, in so trdno prepričani vanje. Takšna klasifikacija informatorjev je do neke mere seveda utemeljena – vsi, ki smo kdaj delali na terenu, bi lahko naše sogovornike rangirali v kategorije, ki jih predlaga Šešo. Kljub temu se bojim, da bi bilo mogoče takšno kategoriziranje razumeti bolj statično, kot si je to verjetno želel avtor. Terenske izkušnje nas namreč učijo tudi, da lahko isti sogovornik glede svojega verovanja v, na primer, neko nadnaravno bitje sodi v eno skupino, glede drugega pa morda povsem v drugo – v moji raziskavi čarovništva se je pokazalo celo, da so nekateri sogovorniki izrazito nasprotovali verovanjem v en tip čarovnic, in jih imeli za vraževerje, medtem ko so bili takoj pripravljeni potrditi drug tip čarovnic pripovedovati celo o lastnih izkušnjah z njimi.

V petem poglavju se avtor posveti družbeni vlogi pripovedovanja in verovanja v nadnaravna bitja. Kot piše, moramo pripoved razumeti kot kontekst, ki mu daje poln pomen šele verovanje; da bi razumeli njegovo družbeno vlogo, moramo razumeti kontekst, znotraj katerega je verovanje nastalo, to pa se vedno razvije iz mehanizmov, ki se jih konstruira s pripovedovanjem. Družbene vloge tudi nikoli ne funkcionirajo same zase: "One će uvijek pridonositi boljem funkcioniranju određenih društvenih mehanizama u kojima će se koristiti kao oruđe kojim će pojedinci i grupe bolje ovladati svojim potrebama i suočiti se sa stvarnošću." (165) Na podlagi terenskega gradiva v nadaljevanju prikaže vrsto funkcij, ki jih ima pripovedovanje o nadnaravnih bitjih v skupnostih, ki jih je preučeval. Mnoge sicer potrjujejo druge antropološke in folkloristične raziskave nadnaravnega: to je lahko namenjeno zabavi in socializaciji otrok, opozorilu ob kršenju socialnih norm in spodbudi k podrejanju le-tem, didaktičnim (pedagoškim) namenom itd. Pri tem posebej opozori tudi konstruiranje novih oblik pripovedovanja o nadnaravnih bitjih v medijih.

Posebej je zanimivo podpoglavje, v katerem se ukvarja s pripovedmi o nadnaravnem, v katerih prepozna izražanje skupinske pripadnosti – v primeru Šešovih sogovornikov gre predvsem za etnično (in obenem konfesionalno) pripadnost. Avtor tako ugotavlja, da so skozi izkazano znanje o nadnaravnem njegovi sogovorniki skušali poudariti svojo vpletenost, da bi se potrdili kot pripadniki etnične skupine (Hrvatov): „Pričanjem o jednim i o drugim ‚nadnaravnim‘ bićima možemo primijetiti da njihova želja za pokazivanjem poznavanja ove teme proizlazi iz potrebe da se potvrde kao pripadnici grupe. (...) Kroz pričanje o vilama, morama, vukodlacima

i vješticama sogovornici potvrđuju svoju pripadnost lokalnoj zajednici koja je nostelj takvih tradicijskih vjerovanja. Poznavanje podataka, detalja, osobito vlastita upletenost i susret s nadnaravnim bićima, apostrofiraju ih kvalificiranim pripadnicima lokalne grupe." (...) "Sugovornici razgovorom o nadnaravnim bićima pokazuju bliskost, pripadnost, pa čak i odanost lokalnoj zajednici i njezinim tradicijama." (...) "Stoga poznavanje nadnaravnih bića, a ponajviše sama upletenost pojedinca, ukazuje na to da je riječ o reprezentativnom pripadniku neke lokalne grupe koja njeguje takva tradicijska vjerovanja." (195–197). Čeprav sem prepričana, da ima avtor prav, ko pripovedovanje skupine hrvatskih sogovornikov o nadnaravnem, ki tudi sicer izrecno poudarjajo svojo etnično identiteto, obravnava kot izražanje pripadnosti etnični skupini, pa se mi zdi, da se tu vendarle ne zdi povsem prepričljiv. V svoji obravnavi te problematike se Šešo naslanja na članek Rosan Jordan *Ethnic Identity and the Lore of the Supernatural* iz leta 1975. V njem avtorica jasno pokaže, kako se izkazovanje znanja o nadnaravnem njene sogovornice, Američanke mehiškega porekla (to znanje izhaja iz njene mehiške tradicije, obenem pa je tesno prepleten z njenim racionalističnim odnosom do le-tega kot posledica izobrazbe, ki jo je pridobila v Ameriki), razlikuje glede na tri različne kontekste, znotraj katerih jo opazuje: v prvem, v katerem je obdana z ljudmi, ki močno verjamejo v nadnaravno, te ožigosa kot vraževerne in zanika svojo vpletenost; v drugem, ko njena sestra v domači družbi omeni, da ne pozna tradicije nadnaravnega, poudarja svojo vključenost v (družinsko) tradicijo; ter v tretjem (v katerem se ji ne zdi potrebno ne poudariti svoje pripadnosti ne pokazati se kot zgolj objektivni opazovalec) pa svoje znanje o nadnaravnem uporabi kot

predmet konverzacije v tipični izmenjavi izkušenj med mehiškimi Američankami, da bi poudarila svojo vlogo osebe, ki veliko ve o nadnaravnem in zna s tem obenem tudi zabavati. Prednost obravnave vloge nadnaravnega v izkazovanju etnične pripadnosti v članku Jordanove, v primerjavi z obravnavo Šeša, je v tem, da nam pokaže različne odnose iste sogovornice do izjav o nadnaravnem, skozi katere se lahko prepričamo, da je poudarjanje tega znanja aktualno prav takrat, ko je oseba v situaciji, v kateri se mora posebej izkazati kot pripadnik določene (etnične) skupine. Manko obravnave različnih situacij, v katerih bi sogovorniki pripovedovali o nadnaravnem v različnih kontekstih (kot je to lepo pokazala Jordanova), žal preprečuje, da bi nas avtor tu lahko povsem prepričal. Diskusija njegovih sogovornikov o tradiciji nadnaravnega v dalmatinskem zaledju, ki jo predstavi, bi prav tako lahko dokazovala tudi druge razloge zanjo – na primer nostalgijo po zgodbah iz otroštva, ustvarjanje vezi znotraj skupine, željo po nastopaštvu in socialni moči, ali kaj drugega.

Posebej zanimivo je podpoglavje, ki je namenjeno obravnavi uporabe negativnih lastnosti nadnaravnih bitij v etno-konfesionalni determinaciji: Šešovi sogovorniki so tako pogosto uporabljali stereotipne koncepte, v katerih so drugim etničnim skupinam pripisovali negativne značilnosti nadnaravnih bitij in na tak način istočasno (pozitivno) definirali lastno skupino. V notranjosti Dalmacije je tako med Hrvati katoliki naletel na pripisovanje demonskih obeležij. Drugim, na primer povezovanje volkodlakov z muslimani ali pravoslavci (pa tudi ateisti), čarovniške oči z Albanci itd., razne barve vil s pravoslavci in Romi, bele pa s katoliki – skratka, negativne lastnosti so očitno pripisovali drugim konfesionalnim in etničnim skupinam, pozitivne pa lastni.

Napeti medsosedski odnosi v odnosu do nadnaravnega so obravnavani v podpoglavju *Nadnaravna bića i društvene tenzije*. Ta tema v obravnavi (zlasti) čarovništva ni nova – vedno znova se v antropoloških raziskavah kažeta zavist in strah pred zavistjo kot glavni katalizator obtožb čarovništva, kot sprožilci pa nesreča, včasih (čeprav nikakor ne vedno!) tudi konflikti med sosedi; pomembno vlogo pri obtožbah prav določenih posameznikov pa igrajo tudi njihove telesne in značajske lastnosti. Vendar pa bi v tem smislu čarovnice pravzaprav težko razumeli kot nadnaravna bitja – prej socialna »bitja« z nadnaravnimi lastnostmi. Ker nesreče ne zadevajo nujno samo posameznikov, ampak se lahko zgodijo na širših nivojih, so lahko povezane tudi s širšo družbeno situacijo. Kot poudarja avtor, se »nakon suše, gladi, ratova i ekonomskih depresija dolazi do učestalijih pojava nadnaravnih bića, odnosno, ljudi [su] skloni nadnaravna bića povezivati s velikim nevoljama koje su se dogodile.« (223) V nejasnih situacijah in težko sprejemljivih stanjih in dogodkih ljudje pogosto vidijo to, kar poznajo iz tradicijskih verovanj, tj. nadnaravna bitja, ki po definiciji take nesreče povzročajo.

V naslednjem podpoglavju je obravnavana še ena pomembna tema, ki je bila do sedaj relativno redko (prim. De Blécourt, Davies, Stark) obravnavana v folklorističnih, antropoloških in zgodovinskih obravnavah nadnaravnega. V njem raziskuje vlogo nadnaravnih bitij v prevarah, na primer preoblačenje ljudi v volkodlake ali čarovnice za zastraševanje, da bi medtem lahko v miru kradli itd. Prav tako obravnava temo, ki pa je bila, zlasti v čarovništvu, že večkrat načeta, to je rabo zgodb o nadnaravnem kot strategijo za ugodno interpretacijo situacije, ki bi sicer prinesla neugodne posledice za posameznika – s tem se lahko izboljša lastno

pozicijo v družbi, ohrani čast. Tu sicer ne gre nujno vedno za zavestno manipulacijo, kot meni Šešo, ampak, kot poudarja Argyrou, bolj za delovanje na podlagi habitusa – razen seveda, kadar gre za namerno sprožanje govoric o drugih, v čemer je seveda pogosto mogoče prepoznati manipulativne namene (prim. Hész).

V zadnjem poglavju o usodi nadnaravnih bitij v notranjosti Dalmacije avtor – da bi ugotovil vlogo nadnaravnih bitij v življenju svojih sogovornikov – poizveduje še po njihovem mnenju o tem, zakaj ljudje verjamejo v nadnaravna bitja in čemu ta služijo (in dobi vrsto bolj ali manj racionalnih odgovorov: profit posameznikov, psihične motnje, utrujenost ljudi po celodnevem delu, premalo tekočine v telesu, pritisk v telesu, pijančevanje, potreba po veri, pa tudi, kot že rečeno, izraba verovanj v kriminalne namene itd.) ter opozori na vlogo Cerkve v vzdrževanju in spreminjanju tradicijskih verovanj.

Končno v zadnjem poglavju zapiše nekaj še o kontinuiteti in spreminjanju tradicijskih verovanj o nadnaravnih bitjih v Dalmaciji. V moderni dobi, meni avtor, so se nekatera nadnaravna bitja izgubila, ker njihove »usluge« (zdravljenje, napovedovanje slabega vremena ipd.) niso bile več potrebne, saj so jih zamenjale druge institucije. Na drugi strani so se ohranila štiri glavna nadnaravna bitja, ki so obravnavana v tej knjigi, tj. čarovnice, volkodlaki, vile in more, tudi zato, ker so prevzela funkcije nekaterih drugih bitij, obenem pa zadevajo mnoge vidike človekovega vsakdanjega življenja. Nepomembno ni niti dejstvo, da jih pri življenju pomaga ohranjati popularna kultura, čeprav je po mnenju avtorja kljub vsemu le še vprašanje časa, kdaj bodo izginila tudi ta.

Luka Šešo v svoji knjigi obravnava nadnaravna bitja z vidikov, ki so bila vsaj v

slovanskem ali vzhodnoevropskem okviru do sedaj redko obravnavana, nekateri pa so bili redko obravnavani celo v evropskem kontekstu. Naj tukaj posebej poudarim obravnavo povezave med verovanji v nadnaravna bitja in etnično pripadnostjo, ki se mi zdi eno najbolj zanimivih in najpomembnejših poglavij v knjigi. To je tema, ki je seveda tudi jasen odsev specifične družbene situacije, kjer je čutiti medetnična trenja, verjetno tudi kot posledica vojne v devetdesetih. Če primerjam samo svoje novejše etnografske raziskave v Sloveniji in Bosni, lahko zatrdim, da na tovrstne asociacije nisem nikoli naletela v Sloveniji, medtem ko so bile v Bosni, zlasti med katoliki, pogosto prisotne.

Naj zaključim: knjiga *Živjeti s nadnaravnim bičima* prinaša v naš širši prostor mnoge novosti in opozarja na pomembne vidike obravnav nadnaravnih bitij, ki bi jih raziskovalci v svojem etnografskem delu morali upoštevati. Prepogosto se namreč v svojih raziskavah zaustavimo zgolj pri opisih, gradivu, tekstih, in se še vedno premalo ukvarjamo z metatekstom, kontekstom, pa tudi z različnimi diskurzi, repertoarji posameznikov, funkcijami folklore, socialno močjo pripovedovalcev, teksturo, in podobnimi vprašanji, ki niso ozko navezana na tekst sam. Knjiga pomeni svež veter v jadra raziskav verovanj v nadnaravno in jo zato toplo priporočam v branje vsem raziskovalcem te tematike. Močno upam, da bo spodbudila nadaljnje podobne raziskave tudi na drugih območjih vzhodne Evrope.

Mirjam Mencej